

معرفی چند منبع در مورد

نایبیان

○ سید محمود سادات بیدگلی

نوشته ملا عبدالرسول مدنی کاشانی که توسط انتشارات مرسل کاشان منتشر شده است. نویسنده از علمای آزادیخواه و صاحب قلم کاشان بوده است.

شروع نگارش در تاریخ ۱۷ ذی حجه ۱۳۳۷ ق. بوده که با روز سرکوبی نایب و پایان طغیان مصادف است. این امر جو خفقانی را نشان می‌دهد که در آن صاحبان قلم دم فرو بسته و سرخویش گرفته بودند. تاریخ پایان نگارش متن اصلی، صفر ۱۳۳۸ ق. می‌باشد و فصل‌های ضمیمه تا جمادی‌الآخر ۱۳۳۹ ق. به کتاب ملحق شده است.

کتاب متنی روان دارد و مؤلف در جای جای آن آیات قرآنی و احادیث نبوی را به عنوان شاهد مثال آورده است. مدنی با دیدی کلی به بیان طغیان نایب پرداخته و علل بروز طغیان را مختص به اشرار ندانسته است، وی فساد اوضاع زمانه، بیکاری مردم، ضعف دولت، بی‌ایمانی بزرگان شهر و خیانت کارگزاران امور را در طغیان دخیل می‌داند. در منابع دیگر کل‌نگری مدنی دیده نمی‌شود و آنها به برخی دلایل مشخص پرداخته‌اند.

مؤلف در ابتدای کتاب به گذشته کاشان و شرح حال اشرار سابق شهر اشاره کرده و توصیفی از شهر ارائه داده که درخور توجه است. در معرفی سرداران و حکام کاشان دید کلی مؤلف حالتی محدود پیدا می‌کند و طرز رفتار آنان با روحانیون و بخصوص ملا حبیب الله شریف را ملاک عمل قرار داده و اشخاص را با آن ارزیابی نموده است. کتاب در بیان چگونگی لشکرکشی‌ها، حصارى شدن نایب و اوضاع و احوال مردم در درون شهر اطلاعات جالبی ارائه می‌دهد. مؤلف برخی حوادث را جابه‌جا ذکر نموده و در نگارش برخی دیگر تقدم و تأخر زمانی را رعایت نکرده است که علت آن تشابه حوادث و استفاده مؤلف از حافظه‌اش بوده است.

بدین لحاظ ظاهراً جابه‌جایی‌هایی در رخدادها

آن را از دست نایب‌یان نشان می‌دهد. بخش دوم اسناد، خواهش و تمنای اولاد و اعقاب نایب از دولت، برای بازگرداندن اموال و دارایی‌های خانوادگی‌شان است. از اسناد بخش اخیر کمتر می‌توان اطلاعات تاریخی ارزشمندی را استخراج کرد. اسناد بخش اول حاوی اطلاعات مهمی از عملکرد این گروه طغیانگر و مواضع درباریان تهران، مشکل کمبود بودجه، عملکرد بختیاری‌ها، رابطه نایب با محمدعلی شاه، قراسورانی نایب و فرزندانش و سیاست‌های روس و انگلیس در قبال آنان است. کتاب در مورد پیوستن نایب‌یان به کمیته دفاع ملی و وضعیت آنان در جنگ جهانی اول سندی به دست نمی‌دهد. گردآورندگان اسناد برای آن که در دام مخالفت یا موافقت با این طغیان نیفتند، حتی از نگارش مقدمه‌ای بر کتاب خودداری ورزیده و فقط به بررسی دو جریان موافق و مخالف با نایب‌یان و منابع آنان پرداخته‌اند. اطلاعات پاورقی‌های کتاب برای شناخت رجال آن دوره مفید است. اما در معرفی موقعیت جغرافیایی بعضی روستاها اشتباهاتی صورت گرفته است. تناسب کتاب باتوجه به آن که قسمت اعظم حوادث مربوط به نایب‌یان از ۱۳۲۴ ق. تا ۱۳۳۷ ق. می‌باشد و نام کتاب هم نایب‌یان کاشان براساس اسناد است، شایسته تجدیدنظر در چاپ‌های بعدی می‌باشد، زیرا ۲۸۰ صفحه از کتاب به اسناد نایب‌یان در دوره طغیان و ۲۳۸ صفحه به مطالبات اعقاب آنها مربوط است. باتوجه به وجود اسناد مهمی در مؤسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران و همچنین سازمان اسناد ملی ایران شایسته نگاهی دوباره به کتاب و یا چاپ جلد‌های بعدی آن می‌باشد.

۲. مدنی، عبدالرسول: تاریخ اشرار کاشان، کاشان، مرسل، چاپ دوم، ۱۳۷۸.

تاریخ اشرار کاشان کتابی است شامل ۸۷ صفحه متن اصلی و ۴ فصل ضمیمه در ۱۴ صفحه،

در فاصله بین انقلاب مشروطه تا کودتای رضاخان، منطقه حاشیه کویر مرکزی ایران، به ویژه کاشان دستخوش هرج و مرج و ناامنی یاغیان ریز و درشتی بود که سردسته آنان را می‌توان نایب حسین کاشی و پسرش ماشاءالله خان دانست. بعد از مشروطه فعالیت یاغیان نایبی رو به افزایش نهاد. آنان از تلکه کردن افراد به گردنه‌گیری و غارت روستاهای کویری روی آوردند.

این گروه طغیانگر سرانجام در کابینه دوم وثوق‌الدوله و به دست ژاندارمری سرکوب گردیدند.

در مورد نایب‌یان و فعالیت آنان کتاب‌ها و مقالات چندی توسط مورخان، محققان و از مواضع مختلف به رشته تحریر درآمده است. در این مقاله تعدادی از این منابع و تحقیقات و تألیفات معرفی می‌شوند:

۱- نوایی عبدالحسین و محمد بقایی شیرحسینی: نایب‌یان کاشان (براساس اسناد)، تهران، انتشارات سازمان اسناد ملی ایران، ۱۳۷۹. این کتاب مجموعه‌ای است از اسناد که توسط دکتر عبدالحسین نوایی و محمد بقایی شیرحسینی و توسط انتشارات سازمان اسناد ملی ایران منتشر شده است.

باتوجه به دوگانگی‌ها و قضاوت‌های مختلفی که در مورد نایب‌یان و عملکرد آنان وجود دارد، جمع‌آوری و انتشار اسناد که مواد خام و ذی‌قیمتی را در اختیار پژوهشگران قرار می‌دهد، کاری پر ارزش محسوب می‌شود. این کار در مورد نایب‌یان از سوی دکتر نوایی آغاز گردیده است. وفور اسناد در مورد نایب‌یان استاد نوایی را در انتخاب سند به گزینش واداشته است به طوری که سوای اطلاعات حاشیه‌ای و بعضی اسناد بسیار مهم، محتوای کتاب حول دو محور می‌چرخد: یک بخش از اسناد، ضجه و ناله اهالی کاشان و اطراف

کتاب
«نایبان کاشان
(براساس اسناد)»
در مورد پیوستن نایبان
به کمیته دفاع ملی و
وضعیت آنان در
جنگ جهانی اول،
سندی به دست نمی دهد

با مشروطه خواهان می پردازد. در چاپ دوم جریان حوادث نایبان به گونه دیگری است: «طغیان یک نوع قیام مردمی است و طغیان عبارانی مردم دار.» جریان کلی کتاب به وسیله بیت هایی که در چاپ دوم وارد شده و دقیقاً در پاورقی نیز توضیح داده شده است، هدایت می شود.

۴- نراقی، حسن: کاشان در جنبش مشروطه ایران، تهران، مشعل آزادی، ۱۳۵۵. این کتاب توسط حسن نراقی به رشته تحریر درآمده است و از آن رو که مؤلف شاهد حوادث مشروطه در کاشان بوده است، مهم و دست اول به نظر می رسد. بررسی کتاب نشان می دهد که مؤلف در اثرش به همه چیز پرداخته، به جز کاشان در جنبش مشروطه ایران.

این کتاب در واقع تفصیل بخش ششم تاریخ اجتماعی کاشان است که مؤلف در آن به طغیان نایبان پرداخته است. از آن جا که برادر مؤلف، یعنی

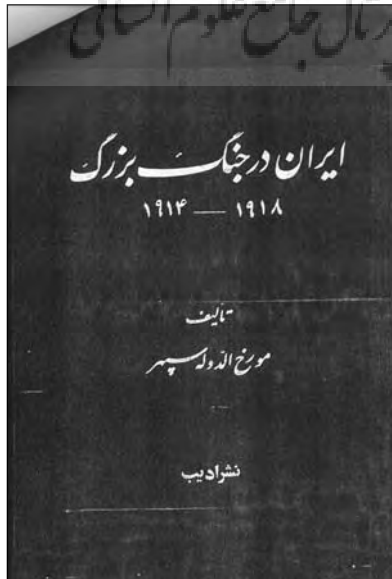
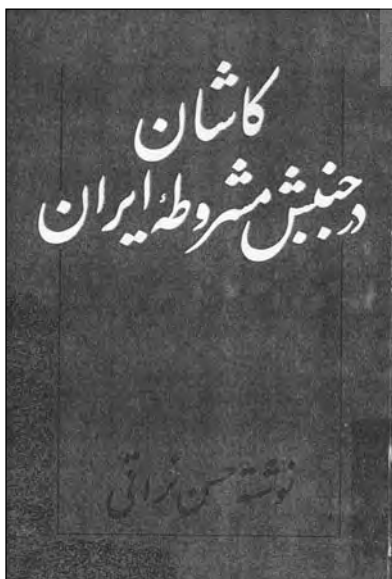
مقدمه از سپهر نیست. ثانیاً اصطلاحات و الفاظی هم در مقدمه و هم در متن اصلی آمده که در آن زمان مرسوم نبوده است. واژگانی همچون «جنگ شهری»، «ورزشگری» و بخصوص دو واژه بسیار متأخر «رژیم» و «خلق». این مطالب می رساند که اولاً مقدمه از سپهر نیست و سپهر نثری بدین روانی و فنی ندارد. حتی آقای افشین عاطفی که کتاب مختصر جغرافیای کاشان اثر سپهر به اهتمام ایشان چاپ شده، تأکید می کند که در متن کتاب اخیر غلط های املایی و نگارشی فاحشی دیده می شد. لذا مسلم می گردد که مقدمه را بعدها به نام سپهر به کتاب وارد کرده اند.

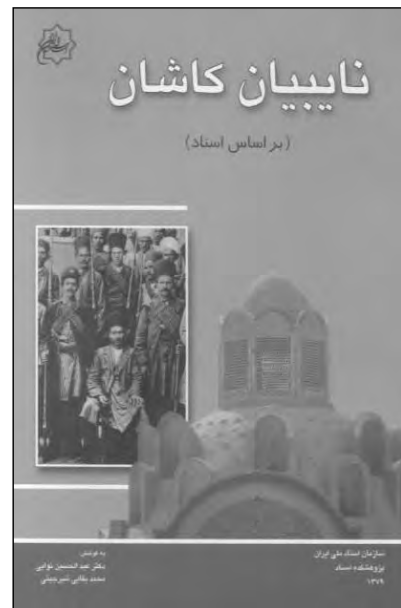
منتخب السادات در نسخه چاپ سنگی حتی به انتقادات ظریفی از نایبان پرداخته که در متن چاپ دوم نیست. در مقدمه ای که یغمایی به نشر در ابتدای کتاب آورده بود و در چاپ دوم موجود نیست، به همکاری نایبان با محمدعلی شاه و جنگ آنان

به نظر می رسد. مدنی در قسمت ضمیمه از سرداران و اتباع نایب در روستاها نام می برد و از تشکیل انجمنی سری در کاشان خبر می دهد که جهت براندازی اشرار تشکیل شده بود. در پایان مشخصات خانه های غارت شده به دست اشرار و اسامی مقتولان ذکر شده است. شایان توجه است که در پاورقی برخی از صفحات کتاب اشتباهاتی در مورد معرفی برخی مکان های جغرافیایی صورت گرفته که شایسته است در چاپ های بعدی مرتفع شود.

۳- یغمایی، اسدالله: حماسه فتح نامه نایبی، تهران، اسپرک، چاپ دوم، ۱۳۶۸.

حماسه فتح نامه نایبی کتابی است به نظم، سروده سیداسدالله منتخب السادات یغمایی. یغمایی در حالی پیشنهاد سرودن فتح نامه را به ماشاءالله خان می دهد که تمام اموالش توسط اتباع ماشاءالله خان به یغما رفته بود و وی برای بازیافتن زندگی اش سعی کرده از قریحه خود کمک بگیرد. در این کتاب بعد از حمد خدا و نعت رسول، داستان زندگی بیران وندیان و کوچ آنان و شرح حال نایب حسین سالار اسلام و فرزندان وی و طغیان و جنگ آنان با افراد و قوای اعزامی از مرکز بیان شده است. چند صفحه از ابتدای کتاب که توسط ادیب بیضایی دوباره نویسی شده بود. در ربیع الاول سال ۱۳۳۱ ق. در کاشان چاپ سنگی شد. چاپ دوم کتاب در سال ۱۳۶۸ ش. به اهتمام علی دهباشی منتشر شد. مقایسه چاپ دوم با چند صفحه چاپ سنگی و همچنین نسخه خطی اصلی می رساند که در چاپ دوم تحریفات اساسی در کتاب به عمل آمده است. زیرا اولاً مقدمه ای به نام عبدالحسین سپهر به کتاب اضافه شده است که دقت و مقایسه بین این مقدمه با سایر آثار سپهر به خصوص مختصر جغرافیای کاشان می رساند که

با مطالعه

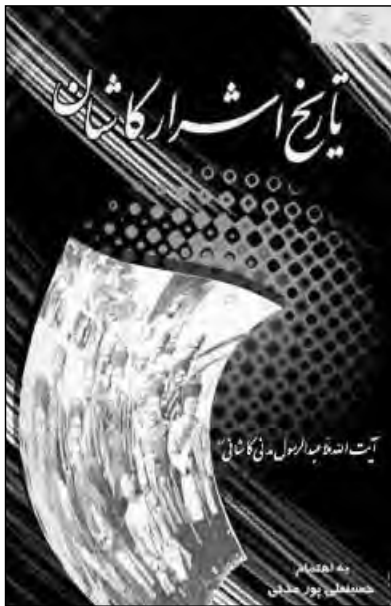
«کتاب ایران در جنگ بزرگ»

می توان به نوعی،

دیدگاه دولت آلمان

نسبت به نایبیان را

دریافت

علی نراقی به دست اشرف به قتل رسیده و خود مؤلف هم به اتهام بلشویک بودن بارها از سوی یاغیان مورد آزار و اذیت قرار گرفته بود، اعتماد به نوشته‌های او - به مصداق آن که در گفته‌های پدر کشته باید تعمق کرد - به خصوص در برخی جریان‌های کمی مشکل می‌نماید و بایستی با دقت و مقابله با سایر آثار از این کتاب استفاده کرد.

۵. سپهر، محمدعلی: **ایران در جنگ بزرگ** (۱۹۱۸-۱۹۱۴) تهران، ادیب، چاپ دوم، ۱۳۶۲. نویسنده کتاب از سیاستمداران درجه دوم در جریان حوادث جنگ جهانی اول به شمار می‌رود. اهمیت کتاب از آن روز افزایش می‌یابد که مؤلفه سمت منشی اولی سفارت آلمان را داشته و بدین لحاظ شاهد بسیاری از حوادث بوده است. نکته مهم دیگر این است که نظر سپهر نسبت به عشایر و گروه‌های طغیانگر همچون نایبیان نظر دولت آلمان می‌باشد. لذا با مطالعه این کتاب می‌توان به نوعی، دیدگاه

دولت آلمان نسبت به نایبیان را دریافت. جریان پیوستن نایبیان به کمیته دفاع ملی و حوادث کرمانشاه در جای جای این کتاب آمده است.

۶. کاشی، ماشاءالله: **خاطرات ماشاءالله خان کاشی** به قلم خودش، مجله وحید، از شماره ۲۰۷ تا ۲۳۳. این مجموعه خاطرات ظاهراً به قلم شخص ماشاءالله خان و یا منشی مخصوص او، سیدابراهیم فلاح نوشته شده و شامل شرح حال زندگی ماشاءالله خان کاشی ملقب به سردار پسر نایب حسین می‌باشد. اتمام خاطرات مصادف است با پیوستن نایبیان به کمیته دفاع ملی. (مقطعی که بسیاری از منابع در مورد حوادث آن سکوت اختیار کرده‌اند).

سرتاسر خاطرات مشحون است از تعریف و تمجید ماشاءالله خان از خود و اعمالش، به طوری که محقق سردار این خاطرات را بسیار متفاوت از سایر منابع می‌یابد. ماشاءالله خان در خاطراتش

خود را فردی مذهبی، خواهان صلح و مردم‌دوست معرفی می‌کند. وی با زیرکی خاصی در جای جای خاطرات خود هنگامی که به وسیله حامیان خود در تهران از حادثه‌ای می‌گریخته و یا از زندان فرار می‌نموده است، برای آن که افراد و حامیان خود را لو ندهد، پای اعتقادات را به میان می‌کشد که فلان سیدنورانی او را از حبس خلاص کرده و یا فلان شخص نقشه را به او یاد داده است.

اشتباهاتی نیز در ذکر بعضی از تاریخ‌ها وجود دارد و این احتمال که نوشتجات بعداً به نگارش درآمده و به قلم خود سردار نباشد، تقویت می‌شود. ماشاءالله خان در خاطرات خود تعداد لشکریان طرف مقابل را اکثراً با اغراق نوشته است تا پیروزی خود بر آنها را بزرگ جلوه دهد.

۷. اعظام قدسی حسن: **خاطرات من یا روشن شدن تاریخ صدساله**، بی‌جا، ابوریحان، ۱۳۴۹. نویسنده کتاب حسن اعظام الوزارة قدسی از رجال درجه دوم در جریان حوادث سیاسی و بخصوص جنگ جهانی اول به شمار می‌رود. وی رابطه نزدیکی با وثوق الدوله داشته و در زمان صدارت وی به حکمرانی نطنز منصوب شده است. اعظام الوزارة فردی تحصیلکرده و دیوانی بود کتاب وی حاصل مشاهداتش در جریان حوادث مختلف می‌باشد. در مورد حوادث کاشان از آن جا که وی حکمران نطنز بوده و از نزدیک نایبیان را زیرنظر داشته، اطلاعات خوبی ارائه می‌دهد. اما چون وی از سوی سواران نایبی مورد ضرب و شتم قرار گرفته، بایستی به مطالب کتاب با تأمل نگاه کرد.

کتاب، درباره حوادث منجر به احضار و اعدام نایبیان و به خصوص تغییر شرایط در زمان صدارت وثوق الدوله مطالب منحصر به فردی ارائه می‌دهد که درخور توجه است.

